

500 שנה לגירוש ספרד

□ נחמן פרימר, דב שוורץ, הגות בצל האימה — דמותו, כתביו והגותו של ר' שם טוב אבן שפרוט, ירושלים תשנ"ב, בהוצאת מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח, 197 עמודים.

מונוגרפיה על רש"ט אבן שפרוט, מחכמי נאבארה במ' ה-14, המתוארת על רקע הידלדלות יהדות זו ובצל פרעות קנ"א. אבן שפרוט היה הוגה פורה ומעורר עניין, אך הגותו לא נחקרה עד כה באופן ממצה. הוא כתב חיבורים, שחלקם אבדו, בתחומים של: פולמוס דתי, לוגיקה, מדעים, דרשנות, פרשנות המקרא, פרשנות האגדה ועוד. ידוע במיוחד חיבורו 'אבן בתן', שהוא מספרי הפולמוס הגדולים נגד הנצרות שכתבו יהודים, ומעין סיכום לספרות זו בספרד עד זמנו. המונוגרפיה שלפנינו עוסקת בחיבוריו של אבן שפרוט ובמשנתו התיאולוגית; השער הראשון ופרק א כשער השני נכתבו בידי הרב ד"ר ג' פרימר, ושאר חלקי הספר בידי ד"ר ד' שוורץ.

□ שמעון ויזנטל, מפרשי תקוה — האם קולומבוס היה יהודי? ירושלים תשנ"ב, הוצאת ראובן מס בע"מ, 148 עמודים.

ש' ויזנטל נודע בפועלו כ'צייד הנאצים' וגם ספרו זה מתקשר לכך. את השאלה האם קולומבוס היה יהודי, שנונה כבר במחקרים וספרים מרובים, הוא בוחן על רקע פשעי ממלכת ספרד כלפי יהודיה. המחבר רואה בפוגרומים ביהודים בספרד, בתחיקה הגזענית נגדם, בגירושם ובמעשי האינקוויזיציה — אב-טיפוס לפשעי הנאצים בדרונו. אשר ליהדותו של קולומבוס, המחבר מבליט נקודות שונות בהתנהגותו, השכלתו, מוצאו וקשריו ומגיע למסקנה כי

- הממנים והמסייעים למסע הגילוי היו בעיקר ממוצא יהודי, בהם אנוסים, שקיו למצוא מרגוע בארצות החדשות שיתגלו מפני הרדיפות בספרד.
- גירוש ספרד 1492, חלק ראשון: היהודים בספרד עד הגירוש, ירושלים תשנ"ב, מכון כרצבי לחקר קהילות ישראל במזרח, 108 עמודים.
- ספר-לימוד לתלמידים בחטיבת הביניים ובחטיבה העליונה וכן בחינוך הבלתי-פורמאלי, שיצא לאור בסיוע משרד החינוך והתרבות – מינהל חברה ונוער. הספר סוקר את תולדות היהודים בספרד מהתקופה המוסלמית עד הגירוש, על-פי המחקרים האחרונים, וכולל הצעות למיגון פעילויות כדי להמחיש את הנושא לתלמידים, וכן אירועים ומפות מרובים. הוא מבוסס על ספרי-הלימוד שהוכנו לשימוש בחינוך היהודי בתפוצות, אף הם בהוצאת מכון כרצבי, בסיוע קרן פינקוס לחינוך יהודי. חומר זה עובד לצרכי מערכת החינוך בארץ. בידי צוות שכלל את מיכאל ירון (יו"ר), שולמית אימבר, שרית הוך ואביגיל שומאלי.
- תמר אלכסנדר (ליקטה, בחרה וערכה), עמלה עינת (עורך-שותף), שבעת אגוזי הפלא, אירועים: אבי כץ, תל-אביב 1992, ידיעות אחרונות, ספרי חמד, 95 עמודים.
- 23 סיפורי-עם, מנוקדים, לילדים, מפי יהודי ספרד, שנבררו מאנתולוגיות, ללא עיבוד וצינוור גם לא של מעשי רוע ואכזריות. הסיפורים, המייצגים סוגות ונושאים שונים, סדורים בחמישה מדורים: סיפורי חיות, נסיכים, שוטים, כשפים, חכמים. כמה סיפורים הם על אישים: הרמב"ם, אבן גבירול, יהודה הלוי ואברהם אבן עזרא. ד"ר ת' אלכסנדר, שכבר פירסמה מספר קבצים של סיפורי-עם מפי יהודי ספרד ומחקרים על כך, צירפה לספר אחרית-דבר. הספר מלווה אירועים ומעוצב בהידור.
- ד"ר תמר אלכסנדר (עורך), רשומות איספמיה, העיתון ההיסטורי, יוצא לאור ע"י מינהל חברה ונוער במשרד החינוך והתרבות, ד' באייר הרנ"ב, ז' באב הרנ"ב.
- עוד שני גלינות של עיתון חדשות על אירועי גירוש ספרד (על הגיליון הראשון – ראה 'פעמים' 50, עמ' 172), ובהם: על צו הגירוש ופרשנות לו, על אירועים, אישים, אנוסים ואינקוויזיציה, תפוצות, עלייה לא"י, ספרות ולשון, אגדות, יצירה הלכית, פינת מטבח, חידון, ראינות (גם עם הסולטאן התורכי), חדשות ועוד. בין המשתתפים חוקרים נודעים.
- Aleksander Gaon, *Sephard in the South Slav Lands*, Belgrade 1992, 31 pp.
- סקירה על תולדות היהודים הספרדים ביוגוסלאביה, ההיסטוריה, התרבות והספרות שלהם (באנגלית ובסרבית-קרואטית). בהוצאת המוזיאון ההיסטורי היהודי בבלגראד.

מחקרים

- נחמיה אלוני, מחקרי לשון וספרות, כרך ה: ביבליוגרפיה ותורת הספר, 489 + 2 עמודים: כרך ו: לקוטות, 324 עמודים. הכרכים הובאו לדפוס בידי יוסף טובי בעצה עם שלמה מורג, ירושלים תשנ"ב, הוצאת ראובן מס בע"מ.
- כרכים אלה משלימים את הוצאת מבחר מאמריו של פרופ' אלוני המנוח (שלושת הכרכים הראשונים בהם יצאו בהוצאת מכון כרצבי). הוא היה חוקר רב-גוני בתחומי הלשון, הספרות הביבליוגרפיה ועוד. כחוקר ימי-הביניים, רובי מחקריו מוסבים על יהדות ספרד והמזרח. בכרך ה – 29 מאמרים, בארבעה שערים: אוספי כתבי-יד, רשימות ספרים, כתרי תורה, שונות. בכרך ו – 28 מאמרים בארבעה שערים: מקרא ולשון, שונות, דברי זכרון (על מלומדים וסופרים), אוטוביוגרפיה. הכרכים מלווים מפתחות, מבואות ועוד.
- אבנר לוי, תולדות היהודים ברפובליקה התורכית – מעמדם הפוליטי והמשפטי, ירושלים 1992, הוצאת לאפיר העמותה לקידום, 120 עמודים.
- על היהודים ברפובליקה התורכית פורסמו מחקרים מעטים, אם משום מיעוט המקורות הזמינים לחוקר ואם משום הרגישות שבמצב היהודים, שלהלכה הם נהנים משיווי זכויות אולם למעשה ידעו פרקים קשים בתקופה זו. ד"ר אבנר לוי, המצוי היטב במקורות הגלויים בנושא זה, מגולל יריעה מאלפת המתרכזת סביב 3 מוקדי זמן: העשור הראשון לרפובליקה, בצל הנאציזם, עידן הדמוקרטיה (מאמצע שנות ה-40). כמה מן הסוגיות הנדונות פורסמו בצורת מאמרים ב'פעמים'.

□ גדי בן-עזר, כמו אור בכד, ירושלים תשנ"ב, הוצאת ראובן מס בע"מ, יח + 317 עמודים.

אסופת מאמרים העוסקים ביהודי אתיופיה, בהיסטוריה, באתנוגרפיה, בתהליכי העלייה והקליטה, ובטיפולים הפסיכולוגיים, החינוכיים והבריאותיים הכרוכים בקליטתם. 5 שערים בספר: מפגש עם העולה; היהודים באתיופיה; תהליך העלייה; הקליטה להבטיה – דיור, תעסוקה, בריאות ורפואה, קליטה לשונית, חינוך; התערבות טיפולית בהקשר בין-תרבותי; ועוד. הספר מכוון לעובדים בשטח והנחות המוצא והמידע המובאים בספר ניתנים ליישום מיידי. המחבר, פסיכולוג בין-תחומי, פעל בקליטת יהודי אתיופיה כעליית הנוער, בצה"ל ובמשרד הקליטה. כתיבתו מצטיינת באמפאטיה עזה כלפיהם. לדוגמה: 'למדתי להכיר ולהוקיר את המטען התרבותי שאנשים אלה מביאים עימם ואת התרומה הגדולה שיש בידם לתרום לחברה הישראלית'.

□ Esther Benbassa, Aron Rodrigue, *Une vie judéo-espagnole à l'Est: Gabriel Arié*, Paris 1992, Editions du Cerf, 504 pp.

יומן אישי של גבריאל אריה, מחנך, איש-עסקים והיסטוריון (כולגאריה 1863-1939). היומן מתאר את חיי היום-יום של משפחה ספרדית מאזור הבאלקאן, על רקע התהפוכות שעברו היהודים שם, משנות השבעים של המאה ה-19 עד פרוץ מלחמת-העולם השנייה. המחברים הקדימו מבוא מפורט למקור החשוב הזה והוסיפו לו פרטים מלומדים להארת התקופה והרקע ההיסטורי של האירועים המוזכרים.

□ Paul Sebag, *Histoire des Juifs de Tunisie, Des origines à nos jours*, Collection Histoire et Perspectives Méditerranéennes, Paris 1991, 329 pp.

תיאורים מסכמים על תולדות יהודי תוניסיה מצויים בדרך-כלל בחיבורי על יהדות המגרב כולה – פרט לספר, החלוצי בתחומו, מאת דוד קאזס (1888). פול צבאג – חוקר תוניסיה בכללה, מרצה באוניברסיטת תוניס ועורך כתב-עת מדעי – מסכם בספרו זה את תולדות היהודים בתוניסיה מראשיתם עד חדלון קיומם הקיבוצי בהימינו. דמותה של יהדות תוניסיה עוצבה בשתי תקופות: המוסלמית והצרפתית, ומאז הפרוטקטוראט הצרפתי (1881-1956) הואצו התמורות בכל תחומי חיה. המחבר מצוי במקורות והוא דן בחיבורו גם בהבטים כלכליים, חברתיים, קהילתיים ותרבותיים. זהו חיבור יסודי, עשיר במידע ובהיר בניסוחו. יצחק אברהמי, יד טבנקין

ספרי עזר

□ מרדכי אלקיים, יפו – נוה-צדק, ראשיתה של תל-אביב – תולדות הישוב היהודי ביפו מראשית המאה ה-19, תל-אביב תשנ"א, משרד הכטחון – ההוצאה לאור, 317 עמודים.

תיאור התולדות של הישוב היהודי ביפו מסמוך לאמצע המאה ה-19, אשר היה מורכב בעיקרו מעולים מהמגרב ומהממלכה העות'מאנית. ישוב זה היה, לדברי המחבר, 'הקהילה הלאומית הראשונה' בארץ ו'העלייה הראשונה האמיתית'. ישוב שהתהווה על-ידי קבוצות של עולים בעלי אידיאולוגיה ציונית מודעת, תלמידי ר' יהודה ביבאס, ר' יהודה אלקלעי ור' יהודה הלוי, שדגלו בגאולה בדרך הטבע, בחיים המושתתים על עבודה, ולא על נדבות, ובהפלת המתיצות בין העדות. המחבר מתבסס במידה רבה על מסורות כעל-פה מפי צאצאי המתיישבים הראשונים, ולא רק מסקנותיו אלא גם עובדות רבות שהוא מתאר חורגות מהמקובל בהיסטוריוגרפיה של הישוב וכשיטות המחקר הנהוגות.

□ מנחם ולדמן, מאתיופיה לירושלים, יהודי אתיופיה בעת החדשה, ירושלים תשנ"ב, משרד החינוך והתרבות, מינהל התרבות, האגף לתרבות תורנית, 255 עמודים.

קובץ של 72 תעודות ומקורות על אודות יהודי אתיופיה בשנות 1847-1991. המגולל הבטים רבים מחייהם, בלשון בלתי אמצעית. כל המקורות, חוץ משניים, הם מאת יהודים, בתוכם מרובים רבנים, לרבות יהודי אתיופיה עצמם. המקורות במקורם נכתבו חלקם בעברית וחלקם בלשונות אחרות. לכל תעודה הוקדם מבוא המסביר את נסיבות כתיבתה, תוכנה וכיו"ב. הספר פותח במבוא כללי על הקשרים בין יהודי אתיופיה לעם היהודי בעת החדשה. זהו ספרו הרביעי של מ' ולדמן על יהודי אתיופיה.

- י' שיטרת (עורך), עליצ"א, עלון לחקר יהדות צפון אפריקה, גליון 1, ירושלים שבת תשנ"ב, הוצאת המרכז העולמי למורשת יהדות צפון-אפריקה כשיתוף המרכז ללשונות היהודים וספרויותיהם, האוניברסיטה העברית, IV+52 עמודים.
- העלון תוכנן לשמש כאמצעי-קשר בין חוקרים שעניינם יהדות צ"א. בחוברת שלפנינו מובאת ביבליוגרפיה של מחקרים מאת 33 חוקרים, בארץ ובחו"ל, בעברית ובלע"ז.
- אסתר טולידאנו, מקנאס עירי – פרקי חיים מבית אבא, ירושלים תשנ"ב, בהוצאת מרכז הספר הספרדי, 420 עמודים.
- הספר הוא בעיקרו על אודות ר' יוסף חיים טולידאנו, ששימש בתפקידי רבנות שונים וכיום בירושלים, המתואר כלשון מרוממת ופרטנית. עוד בספר: על חיי הקהילה במכנאס, שכתות ומועדים בה וכיו"ב.
- שמואל ששון (עורך), דור ההמשך להנצחת שואת יהודי יוון, חוברת 6, תל-אביב 1991, 30 עמוד + שער ומבוא באנגלית.
- לקט דברי אומר מפעילויות 'דור ההמשך' להנצחת שואת יהודי יוון. החוברת כוללת מספר נושאים: השואה ומלחמת המפרץ, עדויות, עליה, הנצחה, ספרות ושירה וכן רשימת פעילויות 90-91, והודעות מטעם 'דור ההמשך'.

כתבי-עת

- יצחק אבישור (עורך), נהרדעא, בטאון 'מרכז מורשת יהדות בבל', גליון 9, סיון תשנ"א (יוני 1991), 40 עמודים.
- בחוברת מספר נושאים: חמישים שנה לפרעות ביהודי עיראק, עדויות ומסמכים על העלייה, הכנס השני לתיעוד המורשת של יהדות בבל, מהנעשה במוזיאון, מהנעשה ב'מרכז', סקירות ספרים, פרקי ספרות ועיון, זכרונות, מהנעשה בקהילה הבבלית בארץ, לזכרם. חוברת זהה מופיעה בשפה האנגלית.